

V. A BÉLAKÚTI/PÉTERVÁRADI MONOSTOR TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

A monostor történetét nagy vonalakban két szakaszra oszthatjuk²⁴⁴. Az első az 1390-es évekig tartott. Ekkor még az apátság azt a célt szolgálta, amiért alapították. A XIV. század végétől ezzel szemben a monostort körbefogó várfalak stratégiai jelentősége miatt a török elleni védelem követelménye került előtérbe.

Az apátság egész történetét meghatározta az 1246 utáni átköltöztetés²⁴⁵. Az új hely – a Duna jobb partja fölé emelkedő szikla – várépítésre igencsak alkalmas hely²⁴⁶. Így ezen intézkedés egy erődített monostor²⁴⁷ kialakításának a

lehetőségét teremtette meg. Az átköltöztetést IV. Béla már néhány évvel az alapítás után is sürgette. A ciszterci Nagykáptalan 1240-ben utasította a zirci és a pilisi apátot az új hely megtekintésére, és egyben arra is felhatalmazta őket, hogy annak alkalmasságáról döntsenek²⁴⁸. A vizsgálat minden valószínűség szerint kedvezőtlen eredménnyel zárult. A rendi előírásoknak²⁴⁹ sokkal jobban megfelelt az eredeti hely: egy vízforrás a várhegy alatti völgyben. IV. Béla a tatárjárás után négy évvel, 1246-ban újra kieszközölte a vizsgálatot²⁵⁰, amely második alkalommal pozitív eredménnyel zárult. A vizsgálatot vezető két apát állásfoglalására az újabb tatárjárástól való félelem is hathatott. Az új hely kijelölése azonban a tatárjárás utáni „várépítési lázzal”²⁵¹ mégsem magyarázható. Pataki Vidor logikus érvelése szerint²⁵² IV. Béla a déli határ védelme érdekében már az alapítás idején, 1235-ben várépítésre kötelezte a bélakúti ciszterci-eket. Az uralkodó ezen óhajával függhet össze, hogy a monostor a kisebbik és nagyobbik pesti (későbbi nevén budai²⁵³) plébániák tizedjévédelmét is megkapta. Talán éppen a várépítési költségek fedezése érdekében juttatta jelentős pénzforráshoz a bélakúti cisztercieket szokatlan adományával IV. Béla.

Volt azonban a XIII. századi Magyarországon több olyan ciszterci apátság is, ahol a helyválasztással a világtól való elvonulást célzó rendi előírásokat kisebb vagy nagyobb mértékben megszegték. Az erdélyi kerci monostort²⁵⁴ például a ciszterci követelményeknek megfelelően egy folyó, az Olt völgyébe telepítették, de a rendház szomszédságában haladt el egy igen fontos út. A Zágráb melletti Egyed vagy Szent Jakab-szigeti monostor²⁵⁵ pedig a Száva egy forgalmas átkelőhelye közelében állt – védművekre a fenti két esetben nincs adat. A péterváradéhoz hasonlóan a délnyugat-dunántúli szentgotthárdi²⁵⁶, valamint a horvátországi toplicai vagy másik nevén topuskói²⁵⁷ monostort is folyóvölgyben, de az ország belsejébe vezető út melletti magaslaton építették fel. E helyválasztás a példák egy részénél talán árvízvédelmi okokkal is összefügghet²⁵⁸. Különösen Szentgotthárd esetében tűnik e magyarázat valószínűnek, mert e monostort a XIII. században még nem kerítették körbe várfallal.²⁵⁹ Vannak azonban ellenpéldák is. Topuskón a későbbi századokban többször is átalakított erődítések maradványai ma is jól láthatók²⁶⁰. Már 1241-ben erős fal vette körül a Maros völgyében Egresen (Igrış, Rom.) levő monostort²⁶¹ is. Rogerius szerint a tatárok csak több napi ostrom után, hajítógépek segítségével tudták elfoglalni²⁶². Végezetül idekapcsolható adat az is, hogy a Száva vagy Una folyó medrében levő Szent László-szigetre a topuskói monostor építettett tornyot²⁶³.

A felsorolt adatok miatt tévedés lenne arra következtetni, hogy a ciszterciek az 1230-as években a még tapasztalatlan, új királynak egy különleges, a ko-

rábbi gyakorlatban ismeretlen óhaját voltak kénytelenek teljesíteni. Sokkal valószínűbb, hogy IV. Bélának, és más XIII. század eleji magyar uralkodóknak is olyan elvárásaik voltak a ciszterciekkel szemben, amelyek a rendi életesz-mény²⁶⁴ módosulásához vezettek.

Békefi Remig²⁶⁵, majd Kalász Elek²⁶⁶ és Pataki Vidor²⁶⁷ is hangsúlyozta azt, hogy a ciszterciek magyarországi monostorai részt vállaltak az ország déli és délnyugati határainak védelmében. Ez azonban, úgy tűnik, az igazságnak csak az egyik fele. A XII. századi bizánci–magyar háborúk után öltött határozott formát a magyar uralkodók azon törekvése, hogy az országot déli, illetve délkeleti irányból vazallus területek gyűrűjével vegyék körbe²⁶⁸. A déli és délkeleti terjeszkedést megnehezítette, de egyben paradox módon meg is könnyítette, hogy e területek délszláv, vlah, valamint 1241 előtti kun lakossága ortodox, bogumil vallású, illetve pogány volt²⁶⁹. A magyar királyok így a katolikus hit terjesztőiként léphettek fel, ami a római Szentszék támogatását biztosította²⁷⁰. A missziós feladatok fő terhét a kalocsai érsekség és az alája tartozó püspökségek viselték²⁷¹, amelyek a térítómunkába egyes szerzetesrendeket is megpróbáltak bevonni. Ritkán említett tény, hogy a prédikálást és térítést fő feladatuknak tekintő koldulórendek megjelenése előtt a monasztikus rendek: a bencések, a premonstreiek, valamint a ciszterciek is korlátozott mértékben bekapcsolódtak e munkába²⁷². A térítés ugyanis még a ciszterci rend szellemétől sem volt teljesen idegen. Annak ellenére sem, hogy a rendi Nagykáptalan a prédikálást kezdetben tiltotta²⁷³. A rend legnagyobb alakja, Clairvaux-i Szent Bernát az 1140-es években bejárta Dél-Franciaországot, és prédikációival harcolt az albigensek ellen²⁷⁴. A németországi ciszterci monostorok pedig a XII–XIII. században a pogány poroszok és litvánok megkeresztelésén fáradoztak²⁷⁵.

Már említettem, hogy egy bizonytalan, XVIII. századi feljegyzés alapján a szakirodalomban egy olyan vélekedés terjedt el, amely szerint a magyarországi ciszterciek csak az országba költözött kunok közt térítettek²⁷⁶. Több korabeli adat ezzel szemben arra utal, hogy mielőtt a ferencesek 1327-ben az „eretnekek és szakadárok”, azaz a bogumilok és a görögkeletiek megtérítésének kizárólagos jogát megszerezték volna²⁷⁷, ebben a munkában részt vettek királyi vagy pápai ösztönzésre a ciszterciek is. Imre király (1196–1204) kérésére III. Ince pápa (1198–1216) 1204-ben a nagyváradai püspököt és a pilisi ciszterci apátot bízta meg a magyarországi görög rítusú monostorok vizitációjával. E vizsgálat nem titkolt célja az volt, hogy e rendházakat egy olyan egyházmegyében egyesítsék, amelynek élén a pápának közvetlenül alárendelt püspök áll, vagy pedig katolikus apátokat állítsanak élükre, akik megreformálják őket^{277a}. III. Ince

pápa egy 1205-ös leveléből pedig arról értesülünk, hogy az Imre király által tervezett keresztes hadjárat indításához szükséges kincseket a pilisi ciszterci apátságban őrizték²⁷⁸. Igencsak valószínű tehát az, hogy többek között a magyarországi ciszterciek voltak a XII – XIII. század fordulóján a keresztes háború gondolatának propagátorai²⁷⁹. 1221-ben III. Honorius pápa felszólította az esztergomi és a kalocsai érseket, hogy küldjenek néhány tudós szerzetest, ha lehet, cisztercit, a pogányok megtérítésére²⁸⁰. 1247-ben IV. Ince pápa vizsgálatot rendelt el annak eldöntésére, hogy a kalocsai érsekséghez kapcsolja-e a bogumil térítéssel megbízott boszniai püspökséget²⁸¹. Nemigen lehet csak a körülmények véletlen összejátzásának eredménye az, hogy e nagy horderejű kérdés kivizsgálását a katolikus egyház feje a győri püspök és a székesfehérvári domkos perjel mellett az egresi ciszterci apátra bízta.

A missziós feladatok ellátásának célzatát tételezhetjük fel amögött is, hogy a XIII. század folyamán a bogumil Bosznia szomszédságában, Horvátországban és Szlavóniában több ciszterci monostor is létesült²⁸². A térítéssel függhettek össze azok a sikertelen alapítások is, amelyek véleményem szerint a belakúti/péterváradai apátság közelében folytak. Fentebb már részletesen szóltam arról, hogy 1235 után a Szerémség egy pontosabban meg nem határozható pontján Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek akart ciszterci monostort létesíteni. 1266-ban pedig IV. Béla kedvelt lánya, Anna hercegnő, Rasztiszláv halicsi herceg, majd macsói bán özvegye²⁸³, kereste fel a ciszterci Nagykáptalant monostoralapítási kérésével²⁸⁴. Anna hercegnő címe ellenére sem szabad arra következtetni, hogy Halicsban²⁸⁵ akart volna cisztercieket telepíteni. Hervay L. Ferenc emelte ki a közelmúltban azt,²⁸⁶ hogy ennek az események időrendje határozottan ellentmond. Rasztiszlávot még nősülése előtt, 1238-ban vagy 1239-ben elűzték Halicsból, és később többszöri próbálkozása ellenére sem tudott visszatérni²⁸⁷. Igencsak valószínűtlen, hogy ott özvegye évtizedek múlva monostort alapíthatott. A Duna–Száva vonaltól délre eső bánságok mellett szól, hogy a halicsi események után Rasztiszláv herceg egészen a haláláig, 1263-ig macsói bán volt, majd pedig 1264-ben IV. Béla a barancsi, uszorai, macsói és sói bánsgót úgy egyesítette, hogy élére kedvelt lányát, Rasztiszláv özvegyét, Anna hercegnőt állította²⁸⁸. Talán e helymeghatározás melletti érvnek tekinthető az is, hogy a ciszterci Nagykáptalan 1266-ban az új monostor helyének megtekintésével a belakúti/péterváradai, valamint a szlavóniai tisztesvölgyi vagy másik nevén gotói (kutjevói) apátot bízta meg²⁸⁹. A fölösleges utazgatás elkerülése végett jelölhették ki e feladatra a két legközelebbi monostor főnökét. Anna hercegnő alapítási kísérlete feltehetően a IV. Béla halála utáni trónviszály miatt szakadha-

tott sikertelenül félbe. A hercegnő ugyanis nem akarta elfogadni V. István trónra lépését, inkább Prágába távozott²⁹⁰.

E kis kitérő után térjünk vissza Pétervárad történetéhez. A bélakúti apátság átköltöztetése és az erődített monostor felépülése után indult meg a helynévvándorlás²⁹¹. A Duna jobb parti szikláját uraló, várfallal körülvett apátságot a XIV. század közepéig még nagyobbreszt Bélakútként tartják számon, később viszont általában Péterváradként emlegetik. Ugyanez lett a várhegy tövében megbújó suburbium neve is. A Duna bal partján elterülő mezőváros pedig több XVI. század eleji írott forrásban Ópéterváradjaként vagy Vásárosváradként szerepel²⁹².

Hogyan tudták megvalósítani a Champagne-ból Bélakútra vándorolt szerzetesek, illetve ezek későbbi követői a Szent Bernát előírta életeszményt? Igen hamar kiütköztek a negatív következményei a franciaországi rendi központoktól elválasztó nagy távolságnak. Pílisen az 1232-es vizitáció során különböző visszasságokra derült fény²⁹³. 1275-ben a Nagykáptalan a magyarországi monostorok vizitációját rendelte el²⁹⁴, mert onnan nyugtalanító hírek érkeztek. 1282-ben pedig szintén a Nagykáptalannak kellett védelmébe vennie a bélakúti apátot, mert őt szerzetesei megtámadták, őrizet alá vették, és pecsétjét is elkoぼzták²⁹⁵. Írott források hiányában nem lehet kideríteni, ezen összetűzést mi váltotta ki. Annyi bizonyos, hogy a Nagykáptalan az apát jogait igyekezett megvédeni.

Az elkényelmesedést, a rendi ideálok feladását segítette az anyamonostortól elválasztó igen nagy távolság mellett az új apátság gazdagsága is. A bélakúti/pétervárad-i cisztercieket IV. Béla bőségesen ellátta adományokkal²⁹⁶. Kapott a monostor huszonöt falut a korabeli Szerém vármegyében, és további tízet Bács vármegyében. Az alapítólevél több szőlőskertet is felsorol. A birtok központja egy városfunkciót ellátó település²⁹⁷ lett – a Duna bal partján fekvő Ópéterváradja. Az itteni tárházba kellett szállítani a terményjáradékot. Az újonnan alapított apátság tulajdonává vált a pétervárad-i dunai rév is. Jelentős adománynak tekinthető az évi ötezer sókocka, a teljes vám- és adómentesség, a szabad kereskedés joga, valamint a már említett budai tizedjövédelmek is.

Legnagyobb bevételeket a bélakúti/pétervárad-i cisztercieknek a bortermelés, illetve a borforgalmazás hozott²⁹⁸. Hogy az itteni szerzetesek vagy conversusok közt voltak olyanok, akik a szőlőműveléshez is értettek, kelenföldi grangájuk is bizonyítja²⁹⁹. A bordézsma begyűjtésére szolgáló majorságot ugyanis az apátság sohasem adta bérbe, egészen a XV. század eleji elvesztéséig saját kezelésében tartotta. A szerémségi borvidék és a rá vonatkozó írott forrá-

sok nagyfokú törökkori pusztulása miatt³⁰⁰ a bélakúti/péterváradai ciszterci monostor birtokain egykor folyó bortermelést nem lehet pontosan rekonstruálni. Fentebb már említettem, hogy IV. Béla 1237-ben az apátságnak szőlőket is adományozott. Bizonyos tehát, hogy volt e vidéken bortermelés már a ciszterciek megjelenése előtt is³⁰¹. Az is valószínű azonban, hogy a már ekkor is híres champagne-i borvidék egyik, nagy pincésztel rendelkező³⁰² monostorából érkező szerzetesek is meghonosítottak új fajtákat, új borélelési eljárásokat. E lehetőség mellett szól az is, hogy éghajlati tényezők alapján Champagne és a Szerémség azonos bortermelési övezetbe sorolható³⁰³.

A bélakúti/péterváradai ciszterciek szőlőnemesítő tevékenységére már Wenzel Gusztáv utalt 1887-ben³⁰⁴. Ő azonban a monostort benépesítő szerzeteseket egy félreértés folytán Itáliából eredeztette, és így itáliai hatások után kutatott. Tévedését Érdujhelyi Menyhért korrigálta egy 1903-as dolgozatában³⁰⁵.

Talán nem érdektelen itt egy kis kitérőt tenni, és megemlíteni, hogy a francia eredetű furmint szőlő Kárpát-medencei megjelenésére a közelmúltban új magyarázat született. Kunszery Géza próbálta meg felülbírálni³⁰⁶ azt az igencsak elterjedt vélekedést, amely szerint e szőlőfajtát és a hozzákapcsolódó mustérlelési eljárást a tokaji borvidéken megtelepedő vallon hospesek honosították meg a XII. században³⁰⁷. A furmint elterjedése az új elgondolás szerint a Szerémségből indult ki, és innen jutott el a szőlőfajta a XVI. században a Hegyaljára is. Kunszery Géza fejtegetéseinek alapja Nagyolaszi (Mandjelos) – a Fruška gora déli lejtőjének egykori gazdag mezővárosa. E települést ugyanis – neve alapján ítélve – egy újlatin nyelvű, feltehetően vallon etnikumú népesség alapította³⁰⁸. Az itt folyó szőlőművelésre pedig már a helység első okleveles említése is utal 1183-ban³⁰⁹. Dolgozatom témája miatt szinte önkéntelenül is felvetődött bennem a kérdés: a bélakúti ciszterciek részt vettek-e e nemesebb szőlőfajta elterjesztésében? A válaszadáshoz egyelőre még túl kevés az adat.

A bélakúti/péterváradai monostor bevételei az 1332–1337-es pápai tizedlajstromok szerint egy-egy megyéspüspök jövedelmeivel mozogtak egy szinten³¹⁰. Seifrid reini apát 1356-os vizitációjából pedig az derül ki³¹¹, hogy a középkori Magyarország ciszterci monostorai közül a bélakúti/péterváradai volt a leggazdagabb. Több XIV. századi írott forrás egybevetése alapján következett Hervay L. Ferenc arra³¹², hogy nemcsak a ciszterciek, hanem az összes többi szerzetesrend vonatkozásában is ennek az apátságnak a jövedelmei voltak a legnagyobbak. Közvetve a bélakúti/péterváradai ciszterciek jómódját szemlélteti az is, hogy 1344-ben egy főpap, Kaboli László kalocsai érsek a monostor péterváradai grangiját alkalmasnak találta arra, hogy székhelyét oda költöztesse³¹³.

Gazdagsága ellenére a monostor a korábbi alapítások (pl. Zirc, Pilis) tekintélyét nem tudta túlszárnyalni³¹⁴, de az ország egyházi hierarchájában előkelő helyet foglalt el. Ennek bizonyítéka, hogy apátjai a XIII–XIV. század folyamán több alkalommal is kaptak megbízást a pápától³¹⁵ egyházi személyek beiktatására, peres eljárások eldöntésére stb.

A bélakúti/péteváradai monostor gazdagságával magyarázható az is, hogy több Árpád- és Anjou-házi király is felkereste. Az okleveles adatok alapján kimutatható, hogy IV. Béla 1236-ban³¹⁶, III. András (1290–1301) 1295-ben³¹⁷, Károly Róbert (1301–1342) 1308-ban³¹⁸, 1314-ben³¹⁹, illetve 1319-ben³²⁰, I. (Nagy) Lajos (1342–1382) pedig 1346-ban³²¹ vendégeskedett itt. (A későbbi királylátogatásokat azért nem tanácsos itt említeni, mert a XV. századi uralkodók elsődleges célja már nem a monostor, hanem a vár megtekintése volt³²².) A felsorolt adatokból az a meglepő következtetés vonható le, hogy az alapító, IV. Béla a monostort megépülése után egyetlen alkalommal sem látogatta meg. Nem zárható ki azonban annak a lehetősége, hogy e megállapítás csak az írott források hiányos megmaradását tükrözi.

A királylátogatások természetesen kiürítették a monostor tárházait, de hozhattak újabb kiváltságokat is. I. (Nagy) Lajos például 1351-ben a pápától a bélakúti/péteváradai ciszterciek számára búcsúkat eszközölt ki a pápától³²³.

A magyarországi oklevelekben nincs nyoma, a ciszterci krónikákba azonban bejegyezték³²⁴, hogy Károly Róbert 1301-ben, trónra lépése után néhány héttel, amikor a Vencel-párt támadása miatt Budát elhagyta³²⁵, Péteváradra vonult vissza. A ciszterci források szerint uralmának első, legnehezebb éveiben, egészen 1308-ig, többnyire ebben a monostorban tartózkodott. Erről az adatról tudománytörténeti okokból is szólni kell. A ciszterci történetírók kivételével ugyanis a XIV. század eleji eseményeket elemző kutatók nem szoktak rá felfigyelni³²⁶.

A tizenéves fejvel Péteváradon időző Károly Róbertnek az apátságról szép emlékei maradhattak. A már idézett okleveles adatok szerint uralmának megszilárdulása után is megfordult itt, sőt ugyanezen forrásokból az is kiolvasható, hogy a XIII–XIV. századi uralkodók közül a monostorban ő járt legtöbbször.

A bélakúti/péteváradai monostor apátjai már a XIII. század végétől az Anjou-párt kitartó hívei voltak. A jó viszonyt még az a követség megalapozhatta, amelyet 1277-ben IV. (Kun) László (1272–1290) küldött a szicíliai király udvarába. A nápolyi Anjou-ház megalapítójával, I. Károly királlyal (1265–1285) a követség vezetője, János tárgyalt, akiről a dél-itáliai források megjegyzik, hogy a bélakúti monostor volt apátja³²⁷. Pór Antal szerint³²⁸ ugyanő állt az apátság

élén a XV. század legelején is. E kijelentés egy szakirodalmi hivatkozásokat nem tartalmazó, reprezentatív történelmi összefoglalásban jelent meg, mégis kideríthető, hogy a századvég neves történészének e kijelentése egy pontatlan oklevélközlésre vezethető vissza. János apát diplomáciai küldetéséről két okirat is fennmaradt. Ezeket Wenzel Gusztáv publikálta 1874-ben. Ő azonban csak az egyik keltezését oldotta fel helyesen. Ennek következményeként pedig egy olyan látszat alakult ki, hogy a bélakúti monostor volt apátja két alkalommal is járt Itáliában: 1277-ben³²⁹, valamint 1292-ben³³⁰ is. E tévedést Karácsonyi János csak 1908-ban korrigálta³³¹, így igencsak valószínű, hogy ez áll Pór Antal 1895-ös vélekedésének a hátterében. Hervay L. Ferencnek kell tehát igazat adnunk, aki okleveles adatok alapján következtetett arra, hogy a bélakúti/péteváradai monostor élén 1291-től egészen 1312-ig egy Vilmos nevű apát állt³³².

Károly Róbert XIV. század eleji bélakúti/péteváradai tartózkodása a várfalak építésének menetére is némi fényt vet. Valószínűtlennek tűnik, hogy a szorongatott helyzetben lévő király egy erődítmény, vagy csak félig kész védművekkel rendelkező helyre vonult volna vissza. Logikusnak tűnik emiatt arra következtetni, hogy a XIII–XIV. század fordulóján a monostort körbefogó védőfal már készen állt³³³.

A bélakúti/péteváradai apátság XIII–XIV. századi történetét megvilágító írott források nagy többsége jogügyeket rögzítő oklevél³³⁴. Az okiratok két nagy csoportra oszthatók. Az egyik – kisebb – részükben a monostor az a hely, ahol földbérleti szerződéseket írásba foglalnak, és ezek másodpéldányait meg is őrzik³³⁵. Ez alapján több kutató is arra következtetett³³⁶, hogy a bélakúti/péteváradai apátság a XIV. század közepéig hiteles hely volt³³⁷, azaz a szerzetesek közössége, a konvent pecsétjével ellátott okiratokat bírósági eljárások alkalmával bizonyító erejűnek tartották. A fennmaradt okiratok csekély száma talán nemcsak az írott források nagyfokú pusztulására utal, hanem arra is, hogy a bélakúti/péteváradai ciszterciek csak ritkán állítottak ki okleveleket. A hiteles helyi működést ui. a ciszterciek esetében a rendi Nagykáptalan azon, egészen 1335-ig érvényben levő tilalma is gátolta, amely szerint egy-egy monostorban csak az apátnak lehetett pecsétje, a szerzetesek közösségének, a konventnek nem³³⁸. Más szerzetesrendek hiteles helyként működő monostorai ugyanis általában konventi pecséttel látták el az általuk kiállított okleveleket. A felsorolt körülmények miatt igencsak valószínű, hogy a bélakúti/péteváradai ciszterciekre is vonatkozott I. (Nagy) Lajos király 1351-es törvényének azon szakasza, amely az ún. kisebb hiteles helyeket megszüntette³³⁹. Jerney János szerint³⁴⁰ a hiteles helyi működés tárgyi emléke a konvent „S. conventus Beate Ma-

rie Belefontis” köriratú³⁴¹ pecsétje is, amely egy 1484-es oklevélen maradt meg. Érdujhelyi Menyhért azonban rámutatott arra³⁴², hogy e pecsét önmagában még nem bizonyító erejű, mert olyan konventeknek is volt pecsétjük amelyek nem számítottak hiteles helynek.

A bélakúti/péteváradai cisztercieket említő XIII–XIV. századi oklevelek többségében a monostor az egyik peres fél. Az apátság ugyanis nem tudta háborítatlanul birtokolni a IV. Béla által adományozott javakat. Nem kizárt, hogy e birtokperekkel függött össze a már említett 1282-es összetűzés, amikor a szerzetesek apátjukat őrizet alá vették, és pecsétjét is elkobozták. Pataki Vidor elemzte részletesen³⁴³ azt a pert, amely a Buda környéki plébániák tizedéért a bélakúti/péteváradai ciszterci monostor és a veszprémi püspök közt folyt. Az apátságnak azonban egy ennél is komolyabb jogi harcot kellett folytatnia birtokai központjáért, a Bács megyei Ópéteváradjáért³⁴⁴. István ifjabb király (a későbbi V. István király [1270–1272]) ugyanis a tatárjárás utáni évtizedekben Aranylábúbács falut monostorával, valamint a péteváradai révet és vásárt előbb egy Bachkolda nevű kunnak, majd pedig 1267-ben ajtónállójának, Iván fia Andrásnak adományozta³⁴⁵. Érdujhelyi Menyhért szerint³⁴⁶, az ajtónálló a bélakúti/péteváradai ciszterci monostor kegyúri jogát is megkapta. Iványi István azonban már 1906-ban kimutatta³⁴⁷, hogy e megállapítás István ifjabb király idevonatkozó oklevelének téves olvasatán alapszik.

Nem nehéz kikövetkeztetni, milyen szándék vezérelte az ifjabb királyt, aki ebben az időben minden erejével apja, IV. Béla ellen harcolt³⁴⁸. Mint adománylevelének arengája³⁴⁹ is elmondja, István egy régi hívének hűségét igyekezett jutalmazni. Az adomány megválasztása sem volt véletlen. Az ifjabb király az apjára akarhatott csapást mérni azzal is, hogy egy általa kegyeleti okokból alapított monostor birtoktestéből annak egy igen fontos részét, egy városias települést, kiszakítja. Az apátság az érdekeit sértő adományozás ellen pert indított – feltehetően csak V. István halála (1272) után. Ennek részeként kerülhetett sor arra, hogy Bernát apát 1279-ben IV. (Kun) László királlyal átíratta, és megerősítette IV. Béla alapítólevelét³⁵⁰. A per 1291-ben megegyezéssel zárult. Vilmos apát a bélakúti/péteváradai monostor nevében elismerte Iván fia András jogutódját, Terytus fia Csaba ispánt az aranylábúbácsi Szt. Miklós monostor kegyurának, a váradai rév és vásár pedig visszakerült a ciszterciek tulajdonába³⁵¹.

A megegyezésből az olvasható ki, hogy a bélakúti/péteváradai ciszterciek voltak az aranylábúbácsi monostor kegyurai. Az 1237-es alapítólevelében azonban nem találni utalást arra, hogy az új apátság az aranylábúbácsi rendház

kegyúri jogát megkapta volna³⁵². Az igazsághoz talán akkor kerülünk közelebb, ha ugyanezen okirat arengájából indulunk ki. Eszerint IV. Béla nem adományozta az új monostornak Töre/Toraj fia Péter összes birtokát. Egy visszatartott birtokrész lehetett Aranylábúbács falu, monostorával együtt. E birtok juthatott a későbbiek folyamán IV. Béla 1239-ben született³⁵³ István fia kezére, akinek adományozásai a per alapját képezték.

A már említett 1267-es és 1291-es oklevélen kívül Aranylábúbácsot és monostorát egyetlen más írott forrás sem említi³⁵⁴, így történetének csak néhány apró részlete következtethető ki. A két oklevélben nem találni utalást arra, ki és mikor alapította a rendházat. Pataki Vidor annak a lehetőségét vetette fel³⁵⁵, hogy az alapítók Töre/Toraj fia Péter ősei voltak. Nem biztos azonban, hogy Péter comes ősei Bács vagy Szerém vármegyében éltek³⁵⁶. Winkler Pál szerint Aranylábúbácson ciszterci apácamonostor állt³⁵⁷. E hipotézis azonban egyetlen írott forrással sem támasztható alá³⁵⁸. Egészen más összefüggések merülnek fel, ha a Szent Miklós patrocínium miatt arra gondolunk, hogy e monostor – legalábbis alapítása idején – ortodox rítusú is lehetett³⁵⁹. E merésznek tűnő feltételezés behatóbb vizsgálatához azonban egyelőre túl kevés az adat.

Aranylábúbács helyének pontosabb meghatározása is nehézségekbe ütközik. E problémát első ízben az 1267-es adománylevelet publikáló Gyárfás István próbálta meg megfejteni³⁶⁰. A kunok említése miatt a XIII. századi kun településterület³⁶¹ legdélibb részén, Kunbaja környékén kereste Aranylábúbácsot. E kutató azonban nem figyelt fel az 1291-es megegyezést rögzítő oklevélre³⁶², pedig ennek hátlapjára feljegyezték, hogy Aranylábúbács Péterváraddal azonos. A monostor helyének meghatározásához a mai napig ez az egyetlen támpont. A XIII. század végi állapotok³⁶³ ismeretében e megjegyzés a Duna bal, illetve jobb partján álló településre is vonatkozatható. Iványi István³⁶⁴ és Pataki Vidor³⁶⁵ a két lehetőség közül egyik mellett sem mert dönteni, Winkler Pál ezzel szemben a Duna bal partján, a Tisza torkolata közelében kereste a monostort³⁶⁶. Közelebb járhat az igazsághoz Györffy György³⁶⁷, aki e helységet és monostorát a Duna jobb partjára, a szerémi oldalra helyezte. A kérdés eldöntéséhez maga a helynév nem sok segítséget nyújt. Első része, az „Aranylábú”, Bálint Sándor vélekedése szerint³⁶⁸ talán egy búcsújáró hely: egy Szent Miklós be-aranyozott lábú, dunai hajósok által tisztelt ábrázolásának az emléke. Ilyen helynév azonban olyan helyeken is feltűnik, ahol Szent Miklósnak szentelt monostor vagy templom sohasem állt³⁶⁹, így az a vélekedés tűnik elfogadhatóbbnak, hogy az „Aranylábú” előtag szép gabonaföldekre utal³⁷⁰. A pontosabb helymeghatározáshoz egyik értelmezés sem visz közelebb. A „Bács” utótagból

pedig nem vonható le olyan következtetés, hogy e helység a korabeli Bács vármegyében volt. Helynevek részeként ugyanis a „Bács” a középkor folyamán több megyében is feltűnik³⁷¹. Elgondolkodtató viszont az 1291-es megállapodás egyik kitétele³⁷². Csabát, nemzetsége tagjait, valamint szolgáit a Duna bal partján lévő pétervárad-i vásárra³⁷³ menet a monostor népeinek a dunai réven át kellett szállítaniuk. E kötelezettség azonban nem állt fenn akkor, ha Csaba comes és kísérete Szent Miklós napján az aranylábúbácsi monostorba ment vendégeskedni. Talán az sem véletlen, hogy az egyik XIX. századi Pétervárad-térképen³⁷⁴ az erődtől délkeletre levő Duna-holtág neve „Aranka”. E két tényező alapján valószínűnek tűnik, hogy a Szent Miklós monostor a szerémi oldalon állt.

Az aranylábúbácsi monostor későbbi történetére egy-két – igaz, többféle módon is értelmezhető – írott forrás vet némi fényt. Pataki Vidor figyelte fel³⁷⁵ egy 1422-es oklevélben feltűnő Pétervárad suburbiumi Szt. Miklós templomra. Ha abból indulunk ki, hogy a patrocínium azonossága nemcsak egy véletlen egyezés eredménye, talán arra következtethetünk, hogy ez volt korábban az aranylábúbácsi monostor temploma. Reinhold Lubenau szerint³⁷⁶, aki Péterváradon 1573-ban járt, a suburbiumban két templom állt. A várhegy tövében lévő már romba dőlt, a másik kórusában pedig az 1070-es évszám, bronzkapuján pedig „Maria virgo mater Dei, miserere mei” fölirat volt olvasható. E templomok azonosításakor számításba vehetjük a Szűz Mária patrocíniumú plébánia-templomot³⁷⁷, továbbá a ferences kolostor templomát³⁷⁸ és talán az egykori Aranylábúbácsi Szt. Miklós monostorának templomát is. A még álló suburbiumi templom kórusában olvasható feliratot – M70 formában – 1577-es útijelentésében Salomon Schweiger is feljegyezte³⁷⁹. E forrásadatra 1910-ben megjelent művében Josip Bösendorfer is utalt³⁸⁰, de azt tévesen a várhegy tetején álló ciszterci monostortemplom kórusára vonatkoztatta. E tévedés terjedését nagymértékben segítette az, hogy Gjuro Szabo is megemlíti vártörténeti összefoglalásában³⁸¹.

E műemlékek további sorsára nincs adat. Értelmezésük és keltezésük a leírások szűkszavúsága miatt nagy nehézségekbe ütközik³⁸². Értékes fogódzó-pont, hogy a bronzkapuról leolvasott feliratot egyes szám első személyben fogalmazták meg. Ez személyes adományozást sugall, amire a XIII. század után van több példa³⁸³. Az évszámot (?) jelölő felirat mindkét lejegyzésében arab számok is vannak. E számsort pedig Kelet-Közép-Európában a XV. század előtt nem alkalmazták³⁸⁴. E részlet keltező értékét azonban egy bizonytalansági tényező rontja. Nem lehet ugyanis kizárni annak a lehetősé-

gét, hogy csak a XVI. századi másolók használták önkényesen római helyett arab számsort.

További nehezen megoldható problémát vet fel a ciszterci Nagykáptalan egyik 1246-os határozata³⁸⁵. Eszerint a bélakúti monostor új helye, amelynek alkalmasságáról dönteni kell, egy bencés apátság („abbatia nigrorum”). Pataki Vidor e forráshely értelmezésére három elgondolást is felvetett³⁸⁶. Az első szerint e bencés monostor az aranylábúbácsival lehetne azonos. Ennek ellentmond, hogy a bélakúti ciszterciek várhegyre költöztetése után sem szűnt meg az aranylábúbácsi monostor. Másrészt annak a lehetősége sem zárható ki teljesen, hogy a XIII. század elején e környéken az aranylábúbácsi mellett egy másik monostor is létezhetett. A harmadik, a legvalószínűbbnek tűnő magyarázat szerint a Nagykáptalan e kifejezést átvitt értelemben használta. Azt akarhatta e testület így megfogalmazni, hogy azon hely, ahová IV. Béla a bélakúti cisztercieket át akarja költöztetni, nem a ciszterci, hanem inkább a bencés hagyományoknak³⁸⁷ felel meg.

A jugoszláviai szakirodalomban több helyen is felbukkan az a megállapítás, hogy Pétervárad a XIII. század végén a Nemanjida szerb királyság része lett³⁸⁸. E vélekedés alapján a Szerémség XIII. századi történetének múlt századi értelmezése. Kállay Béni³⁸⁹ nyomán elterjedt felfogás³⁹⁰ szerint a Szerémséget 1260-ban IV. Béla egyik lánya kapta hozományba, amikor Dragutin István szerb királyhoz (1260–1282)³⁹¹ ment férjhez. E felfogás gyengéire legrészletesebben Mihajlo Dinić mutatott rá az 1930-as években³⁹². Az írott források gondos újraelemzésével bizonyította, hogy Dragutin István – akinek felesége, Katalin, egyébként sem IV. Béla, hanem fia, V. István lánya volt³⁹³ – a Szerémséget csak 1284-ben kapta meg, két évvel azután, hogy a szerb trónról fivére, Milutin (1282–1321) javára lemondott. Az adományozó, IV. (Kun) László szándékát akkor érthetjük meg igazán, ha tisztázzuk, donációja pontosan mit foglal magába. Már Pesty Frigyes kimutatta 1880-ban³⁹⁴, és fél évszázad múlva ugyanerre az eredményre jutott Mihajlo Dinić is³⁹⁵, hogy a XIV. századig nemcsak a Duna és a Száva közti, hanem a Szávától délre eső területeket is Szerémségnek nevezték. Dragutin István 1284-ben a „túlpárti Szerémség”, vagyis másik nevén a macsói bánság³⁹⁶ ura lett³⁹⁷. Világos tehát, hogy ez a bélakúti/péterváradai monostor történetére nem hathatott ki. Ezt támasztják alá a fentebb vázolt XIII. század végi, XIV. század eleji események is.

A fentebb említett múlt századi koncepciót Robert Paulović próbálta meg továbbépíteni 1954-ben³⁹⁸. Következtetéseinek alapja egy múlt században lejegyzett délszláv epikus ének. Főszereplője Vučo tábornok (Vučo Đeneral), aki

több szerb hőst is elfog, és a péterváradi vár kazamatáiba zár. E hírre jelenik meg a délszláv epika legendás hőse, Marko királyfi (Kraljević Marko³⁹⁹), aki Vučót legyőzi, a rabokat pedig kiszabadítja. Robert Paulović koncepciója szerint e népdal arra utal, hogy Pétervárad a XIV. században a Nemanjida állam része lett. Érvelésének gyengéire nem nehéz rámutatni. A monostor és vár XIV. századi története sokkal megbízhatóbban rekonstruálható a korabeli írott források alapján⁴⁰⁰. A negatív főhős, Vučo tábornoki címe⁴⁰¹, valamint a péterváradi kazamaták⁴⁰² említése pedig nem a XIV., hanem a XVII–XVIII. századi állapotok visszatükröződése. Ki kell emelni azt is, hogy e koncepció furcsa ellentétben áll Robert Paulović egy másik vélekedésével, amely ugyanebben az időben egy hosszabb munkájában jelent meg⁴⁰³. Az utóbbi szerint: „vitathatatlan tény, hogy a népi epika lényegét nem a hősök vagy a történelmi események alkotják, hanem azon motívumok, amelyek vagy a szájhagyomány útján kerülnek a népköltészetbe, vagy egyik dalból a másikba vándorolnak”.

A XIV. század végétől a péterváradi monostor történetét két tényező határozta meg. A monasztikus rendházak nagy többségéhez hasonlóan itt is meglazult a fegyelem, hanyatlott a szerzetesi élet⁴⁰⁴. A válság alapvető oka⁴⁰⁵: a középkori Magyarország túlhaladt a vallásosságnak azon a fokán, amelyet a monasztikus rendek képviseltek. Így az „elvilágiasodás” eredményeként sokak szemében leértékelődött a monostorok fő feladata, hogy az alapító és rokonsága lelki üdvéért misézzenek és zsolozsmázzanak. A XIV. század végén elterjedt ún. kommandátori rendszer pedig a monostorok anyagi szétzilálódásához vezetett⁴⁰⁶. E korban vált általánossá az a felfogás a pápák és királyok körében, hogy az apáti és préposti méltóságok – és természetesen az ezekkel járó jövedelmek is – olyan beneficiumok, amelyekkel bárkit jutalmazni lehet. Így a monostorokat olyan személyek is kommandába kapták, akik vezetésükre alkalmatlannak voltak. A kommandátor általában nem is lakott a monostorban, hanem megbízottjával kezelte. Az intéző legfőbb gondja pedig általában a jövedelem behajtása és növelése volt.

A péterváradi monostor 1400-ban került első ízben kommandátor irányítása alá⁴⁰⁷. A rendház élére IX. Bonifác pápa (1389–1404) Ludányi Tamás egri püspököt helyezte. Nem maradt fenn adat arról, meddig élvezte a püspök a monostor jövedelmeit. Mályusz Elemér nagyszabású egyháztörténeti összefoglalásában arról olvashatunk⁴⁰⁸, hogy 1410-ben az apátságot Boudelmonte János kapta kommandába. Ezen adat azonban elíráson alapszik: Boudelmonte János nem a péterváradi, hanem a pécsváradi apátság előjárója lett⁴⁰⁹. Az 1415-ös konstanzi zsinaton a péterváradi monostort Arnold nevű

apátja képviselte⁴¹⁰. Halála után azonban Zsigmond király (1387–1437) óhajára V. Márton pápa (1417–1431) 1418-ban ismét kommandába adta a monostort Simon fia János traguriumi püspöknek⁴¹¹.

A pétervárad apátság XV. századi történetét meghatározó másik tényező az Oszmán Birodalom balkáni terjeszkedése⁴¹². A monostort körbefogó várfal jelentősége emiatt napról napra nőtt. Ezt tükrözi, hogy a XIV. század végétől több király és főúr is meglátogatta. Zsigmond király 1394-ben járt itt⁴¹³. Albert király (1437–39) 1439-ben tekintette meg a védműveket⁴¹⁴. 1448-ban és 1454-ben itt tanácskoztak az ország leghatalmasabb főurai: Hunyadi János kormányzó (1446–1452), Újlaki Miklós, Cillei Ulrik stb.⁴¹⁵ Péterváradot Mátyás király (1458–1490) is több alkalommal felkereste (1463, 1478)⁴¹⁶, sőt ő volt az, aki 1463-ban, Bosznia eleste után éppen ebben a várban kötött fényes külsőségek között szövetséget a Velencei Köztársaság követével⁴¹⁷. II. Ulászló király (1490–1516) pedig 1494-ben látogatta meg a monostort és a várat⁴¹⁸.

A védművek azonban már a XV. század elején sem feleltek meg a kor követelményeinek⁴¹⁹. Sőt Albert király személyesen is meggyőződhetett arról, hogy a falak 1439-ben romosak voltak⁴²⁰. Ez lehetett a fő oka annak, hogy a király, látogatása után néhány héttel a várat és a monostor kegyúri jogát Garai László⁴²¹ macsói bánnak adományozta⁴²². Az adományozott személye által Pétervárad a macsói bánsághoz kapcsolódott, ami tovább növelte az erődített monostor hadászati jelentőségét. A hathatósabb védelem érdekében ugyanis a törökök által elfoglalt területekkel határos déli megyék többsége ekkor már a macsói bánok fennhatósága alá tartozott⁴²³, és 1437-ben Zsigmond király a kulcsfontosságú belgrádi (középkori magyar nevén: nándorfehérvári) várat is e bánsághoz csatolta⁴²⁴.

Pétervárad 1439 utáni birtoklástörténete igen változatos, és a hiányosan fennmaradt írott források segítségével ma már minden részletében nem rekonstruálható pontosan. Emiatt jutott eltérő eredményre Pataki Vidor⁴²⁵, illetve Hervay L. Ferenc⁴²⁶.

A Garai László birtokába került várra és a monostor javaira szemet vetett a Szerémség másik nagybirtokosa, Újlaki Miklós⁴²⁷ is, akivel ebben az időben Garai László a macsói báni méltóságban is osztozott⁴²⁸. A Pétervárad birtoklásáért folytatott harc részleteire nincs adat, csak a végeredmény ismeretes. 1449-ben a két báró kiegyezett, és együttes felterjesztésük alapján nevezte ki V. Miklós pápa (1447–1455) a monostor kommandátorává Gergellaki Buzlai Bertalant, egy egri egyházmegyei klerikust⁴²⁹. E kinevezés csak a kész helyzetet szentesítette. Buzlai Bertalan már korábban is a péterváradai ciszterci monostor

vezetője volt. Pataki Vidor figyelt fel arra a feljegyzésre⁴³⁰, amely szerint Buzlai az országnagyok 1448. november 29-i, pétervárad tanácskozásán is jelen volt, kommandátori minőségben. Források hiányában nem lehet pontosan meghatározni, meddig állt e személy a monostor élén. Kommandátori működésére 1452-ből maradt fenn egy adat⁴³¹, 1457-ben ezzel szemben már a budafelnehízi prépostság előjárója⁴³². A kérdés megválaszolását nem segíti V. Miklós pápa egy 1454-es levele⁴³³, amelyben egyházi eljárás vezetésére kérte fel többek között a pétervárad apátot is – az okiratban ugyanis az apát neve nincs feltüntetve. Talán úgy jutunk közelebb az igazsághoz, ha feltesszük, hogy Buzlai Bertalan távozása Pétervárad birtoklástörténetével függött össze. Az események menetét meghatározta, hogy Garai László nem tudott belenyugodni a monostor kegyúri jogának a megosztásába. Nem kétséges, hogy nagyúri vetélytársa, Újlaki Miklós ellen lépett fel 1455-ben, amikor V. László királlyal (1440–1457) Albert király adománylevelét átíratta⁴³⁴. E próbálkozása sikerrel végződött, mert a kóikáptalan megjegyzése szerint pétervárad birtokába be is vezették⁴³⁵. Mégis Pietro de Thomasi velencei követ 1458-as jelentése⁴³⁶ arról számol be, hogy a pétervárad monostor apátja Újlaki Miklós féltestvére. Ezen adatot pedig aligha lehet másként értékelni, mint úgy, hogy Újlakinak végül mégis sikerült kiszorítania Garait a monostor kegyúri jogából. Az események ilyen alakulásában nagy szerepe lehetett annak, hogy Garai László, mint a Hunyadi-liga egyik fő ellenfele, Mátyás megkoronázása után kegyvesztett lett⁴³⁷.

A velencei követ, sajnos, nem jegyezte be jelentésébe Újlaki Miklós féltestvérének a nevét. Egy budai ház adásvételi szerződése szerint⁴³⁸ az 1464 előtti években a pétervárad monostor apátját Imrének hívták. A két írott forrást egyelőre csak feltételesen lehet összekapcsolni. Csak további kutatások dönthetik el, hogy Újlaki Miklós féltestvére és az ismeretlen vezetéknevű Imre apát azonos személy volt-e.

A pétervárad monostor birtoklástörténete az 1460-as években újabb fordulatot vett. 1462-ben – feltehetően Mátyás király felterjesztésére – Várdai István kalocsai érsek⁴³⁹ lett a monostor kommandátora⁴⁴⁰. A kalocsai érsekek a XV. század második felében már jelentős részt vállaltak a déli határ védelmében⁴⁴¹. A pétervárad apátság jövedelmeit is azért kaphatta meg éppen e főpap, hogy a javak a monostorban lakó szerzetesek helyett inkább a végvárak és fegyvereseik ellátását szolgálják⁴⁴². A kommandátor személyének megválasztása világosan utal arra, hogy a kortársak szemében Pétervárad egyre kevésbé volt egy erősítésekkel is rendelkező monostor. Várnak tekintették, a második, belső végvár vonal egyik fontos láncszemének⁴⁴³. E felfogást tükrözi egy 1473-as írott

forrás is. Egy új péterváradi kommandátor tűnik fel benne, aki nem más, mint a Várdai Istvánt követő kalocsai érsek, Matucsinai Gábor⁴⁴⁴.

A ciszterci szerzetesek ennek ellenére sem hagyták el monostorukat. Az 1470-es években egy egyházi per egyik főszereplője a péterváradi monostor rangban második méltósága: a perjel⁴⁴⁵. Az eljárás részleteit forráshiány miatt nem lehet rekonstruálni. Annyi bizonyos, hogy a Nagykáptalan egyik 1471-es határozata szerint⁴⁴⁶ az ausztriai heiligenkreuzi ciszterci monostor apátjának kellett a borsmonostori (Klostermarienbourg, Auszt.)⁴⁴⁷ ciszterci apát által perbe fogott Márton péterváradi perjelt, valamint a szintén ciszterci szentgotthárdi monostor apátját és egyik szerzetesét kihallgatnia, és az ügyben bírói döntést hoznia. Egy későbbi feljegyzésből kiderül az is, hogy Márton korábban a szentgotthárdi monostor perjele volt⁴⁴⁸. Így igencsak valószínű, hogy a pereskedést kiváltó összetűzésre is még ekkor került sor. A heiligenkreuzi apát vizsgálatának és ítéletének nem maradt írott nyoma, mégis sejthető, hogy az Márton perjelt és a szentgotthárdi szerzeteseket elmarasztalta. 1479-ben ugyanis a Nagykáptalan Mártont a péterváradi monostor perjelévé vagy adminisztrátorává nevezte ki⁴⁴⁹. Az indoklás nem említi, hogy ugyanő e tisztséget már nyolc évvel korábban is betöltötte, hanem jogtalanul elszenvedett sérelmekre hivatkozik. Márton perjel további sorsát források hiányában nem tudjuk követni. Kinevezése megemlíti, hogy idős, így feltételezhető, hogy hamarosan elhunyt.

A péterváradi ciszterciek kitartását monostoruk mellett az uralkodói politika egyes vonásai is igazolták. Mátyás király az 1470-es évek végén kísérletet tett a magyarországi ciszterci monostorok újraélesztésére⁴⁵⁰. Többszöri kérésére a Nagykáptalan 1478-ban határozta el azt, hogy a rendi élet feltámasztása érdekében a magyarországi monostorokat németországi szerzetesekkel töltsék fel⁴⁵¹. A péterváradi apátság birtoklástörténete az elkövetkező években igencsak fordultatos. Ez feltehetően arra utal, hogy itt a rendi reform igénye egy Zsigmond király óta érvényes célkitűzéssel – a végvár vonal erősítésének egyre sürgetőbb követelményével⁴⁵² – ütközött.

1479-től egy Péter nevű németországi ciszterci vagy esetleg bencés szerzetes lett a péterváradi monostor apátja⁴⁵³. Pataki Vidor hámozta ki⁴⁵⁴ a szűkszávú utalásokból azt, hogy Péterváradra Péter apáttal együtt ciszterci szerzetesek a rend württembergi monostoraiból érkezhettek. Az új apát nagy eréllyel látott hozzá a monostor elvesztett javainak a visszaszerzéséhez⁴⁵⁵. Tevékenysége ennek ellenére sem lehetett hosszú életű.

Mátyás király a ciszterciek iránti tagadhatatlan jóindulata ellenére sem nélkülözhetette a péterváradi apátság javait a déli határ védelmében. Így a mo-

nostort 1482-ben újra egy kalocsai érseknek, Váradi Péternek adta kommandába⁴⁵⁶. E helyzetet az uralkodó jogilag is véglegesíteni akarta. Még ugyanebben az évben megpróbálta megszerezni IV. Sixtus pápa (1471–1484) beleegyezését ahhoz, hogy a péterváradai monostor javait a kalocsai érsekséghez csatolja⁴⁵⁷. A pápa a kért hozzájárulást 1483-ban meg is adta⁴⁵⁸. 1484-ben azonban Váradi Péter kegyvesztett lett, Mátyás király előbb Árva (Orava, Csehszl.) várában, később Visegrádon tartotta fogva. Az érsek csak 1490-ben, Mátyás király halála után szabadult ki börtönéből⁴⁵⁹. Váradi Péter bukása újabb fordulatot hozott Pétervárad történetében is. Az uralkodó az apátságot az érsektől elvette, és Rodrigo Borgia bíborosnak, a későbbi VI. Sándor pápának (1492–1503) adta kommandába⁴⁶⁰. Péter érsek csak 1494-ben tudta 5000 aranyforint ellenében a monostort a pápától visszaszerezni⁴⁶¹. Közben a Mátyás halála utáni trónviszály⁴⁶² idején, Újlaki Lőrinc foglalta el az apátságot 1490-ben, és javait több hónapon keresztül bitorolta⁴⁶³.

A monostort és védműveit tönkretette a gyakori uralomváltás. II. Ulászló király egy 1494-es leveléből kiderül, hogy Váradi Péter érsek feladatának tekintette a megrongált várfalak kijavítását⁴⁶⁴. Az írott források arról tanúskodnak, hogy az érsek – a korábbi birtokosokkal ellentétben – e megbízást komolyan is vette. Már 1492-ben, amikor még egyáltalán nem lehetett biztos abban, hogy a monostor jövedelmeit a pápától vissza is kapja, levelet írt a Rodrigo Borgia által kinevezett kormányzóhoz⁴⁶⁵, melyben elvállalta az omladozó falak kijavításának költségeit. 1494-ben pedig Váradi Péter külön is megbízta péterváradai várnagyát, Thessényi Miklóst a védművek karbantartásának irányításával⁴⁶⁶.

A felsorolt adatok alapján a péterváradai vár építéstörténetét elemző kutatók⁴⁶⁷ általában arra a következtetésre jutottak, hogy a XVII. század végi alaprajzokon (2–5. kép) látható, szabálytalan ovális alakú külső várat Váradi Péter építtette 1494 után.

A monostor jövedelmei 1494 és 1526 közt a kalocsai érsek kezén maradtak⁴⁶⁸. Ezt az állapotot véglegesítette az 1504. évi XXVII. törvénycikk is⁴⁶⁹. A péterváradai monostor XV. század végi jövedelmeinek nagyságát az 1498. évi XX. törvénycikk érzékelteti⁴⁷⁰. Eszerint az apátság 200 lovas tartozott fegyverben tartani, ugyanannyit, mint a győri, veszprémi vagy a váci püspök.

Az írott forrásokban nincs adat arra, hogy az egyre fenyegetőbbé váló török veszély miatt a monostorban, a XVI. század elején komolyabb építkezések folytak volna. Horváth Alice publikált egy péterváradai lelőhelyű, Frangepán-címerrel díszített kandalló- vagy ajtószemöldökkövet⁴⁷¹. E faragott kő talán ar-

ra utal, hogy Váradi Péter utóda, Frangepán Gergely kalocsai érsek nem annyira a védművek kijavítását, mint a reprezentatív épületek emelését tartotta szem előtt⁴⁷².

1521 augusztusában esett el a déli végvárrendszer fő erőssége, Belgrád⁴⁷³. Pétervárad stratégiai jelentősége ekkor érte el tetőpontját⁴⁷⁴. A védművek azonban a XV. század végi korszerűsítés után sem feleltek meg a kor követelményeinek⁴⁷⁵. Kevés volt az ágyúk befogadására is alkalmas⁴⁷⁶ bástya, a hosszú, egyenes falszakaszokat pedig az ostromlók tüzérsége könnyen belóhette. Pétervárad korszerűsítésére ennek ellenére sem tudott pénzt előteremteni II. Lajos király (1516–1526) sem, illetve az új érsek, Tomori Pál sem. Pedig a királyi udvarban tartózkodó külföldi követek jelentései arra utalnak⁴⁷⁷, hogy a vár állapotát a király és a főurak is ismerték.

A péterváradai ciszterciak is minden valószínűség szerint rájöttek arra, hogy az apátság védművei egy komolyabb török sereget nem képesek feltartóztatni. Monostorukat ennek ellenére még az 1520-as években sem hagyták el. Említi őket egy 1521-es oklevél⁴⁷⁸, Imreffy Mihály 1522-es számadása szerint⁴⁷⁹ pedig négy szerzetes élt Péterváradon. Így a monostor életének utolsó napjait is a vár sorsa határozta meg. A bélakúti/péterváradai ciszterci apátság 1526. július 27-én szűnt meg, azon a napon, amikor a vár kétheti ostrom után elesett. Az Alapy György vezette védők hősiessége nem volt elegendő a számbeli és technikai fölényben lévő szultáni had megállításához⁴⁸⁰.